

Nikica Barić

(Hrvatski institut za povijest, Zagreb)

MJERE VLASTI NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE ZA PRIPREMU I PROVEDBU EVAKUACIJE SLAVONIJE I SRIJEMA (JESEN 1944. – PROLJEĆE 1945.)

UDK 94(497.5 Slavonija)''1944/1945''

94(497.5 Srijem)''1944/1945''

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 21. 1. 2013.

U radu je prikazano kako su vlasti Nezavisne Države Hrvatske (NDH) pripremale i provele evakuaciju Slavonije i dijelova Srijema tijekom posljednjih mjeseci Drugoga svjetskoga rata. Napredovanjem sovjetske Crvene armije i Titovih partizana u jesen 1944. crta istočne europske bojišnice primakla se spomenutim dijelovima NDH. Zbog takvog razvoja stanja vlasti NDH su tijekom posljednjih mjeseci 1944. pripremale, a djelomično i provele evakuaciju Slavonije i dijelova Srijema. Ipak su njemačka vojska i postrojbe NDH zadržale nadzor nad tim područjem do proljeća 1945., pa su konačno povlačenje i evakuacija Slavonije i dijelova Srijema u smjeru Zagreba izvršeni tek tijekom travnja te godine, u posljednjim danima rata. Isto tako u radu su prikazani i dokumenti središnjih vlasti NDH nastali krajem 1944., u kojima su razrađene načelne smjernice provedbe evakuacije pojedinih dijelova njezina teritorija, u slučaju da ona padnu u ruke neprijatelju. Te smjernice odnosile su se na cijelo državno područje, a vidljivo je da je evakuacija Slavonije i Srijema u travnju 1945. djelomično provedena u skladu sa spomenutim smjernicama.

Ključne riječi: Nezavisna Država Hrvatska, Slavonija, Srijem, Velika župa Baranja, Velika župa Livac-Zapolje, Velika župa Posavje, Velika župa Vuka, Glavar građanske uprave za velike župe Vuka, Baranja, Posavje i Livac-Zapolje, Zapovjedništvo skupine oružanih snaga "Istok" (Zapovjedništvo operativnog područja "Istok"), Zapovjedništvo IV. hrvatskog zbora

Sovjetska Crvena armija i partizanske jedinice su 20. listopada 1944. zauzele Beograd. Partizani su zatim ovladali i istočnim Srijemom, koji je

bio dio teritorija NDH. Njemačka vojska je u Srijemu uspostavila novu crtu bojišnice, koja se na tom području zadržala do proljeća iduće godine. Ovakvim razvojem događaja sjeveroistočni dijelovi NDH našli su se na crti istočne europske bojišnice koja se protezala kroz Srijem, a sjevernije duž rijeke Drave.¹

U skladu s opisanim razvojem stanja Ante Pavelić je 14. listopada 1944. odredio da se na području velikih župa Baranja (sa sjedištem u Osijeku), Posavje (sa sjedištem u Brodu na Savi) i Vuka (sa sjedištem u Vukovaru) uvede izvanredno stanje i vojnička uprava. Tu vojničku upravu, odnosno dužnost glavara građanske uprave za spomenute tri velike župe, vršio je domobranski general Artur Gustović. Nekoliko dana kasnije, 17. listopada, osnovano je i novo Zapovjedništvo skupine oružanih snaga "Istok" (Zapovjedništvo operativnog područja "Istok"), na čijem se čelu također nalazio general Gustović i čije se zapovjedno mjesto nalazilo u Vinkovcima. U operativnom smislu domobranske i ustaške postrojbe pod zapovjedništvom generala Gustovića bile su podređene njemačkim zapovjedništvima. Sredinom prosinca 1944. vojnička uprava koju je obnašao general Gustović protegnula se i na Veliku župu Livac-Zapolje, čije se sjedište nalazilo u Novoj Gradiški.² General Gustović je dužnost glavara građanske uprave za spomenute četiri velike župe obnašao do 18. ožujka 1945., kada ga je na toj dužnosti zamijenio dr. Dragutin Urumović.³

U spomenutim nepovoljnim okolnostima predstavnici Njemačkog Reicha u NDH su tijekom listopada 1944. proveli evakuaciju pripadnika Njemačke narodne skupine iz Srijema i istočne Slavonije. Važnu ulogu u provedbi evakuacije imao je *SS-Gruppenführer* i general-poručnik redarstva Konstantin Kammerhofer, opunomoćenik *Reichsführera SS-a* Heinricha Himmlera za NDH. Različiti izvori daju različite podatke o broju pripadnika Njemačke narodne skupine koji su tada evakuirani. Neki govore da je bila riječ o oko 85.000 osoba, a drugi spominju i brojku od oko 110.000 osoba. Najveći dio njih je preko Osijeka i južne Mađarske evakuiran u južne dijelove Njemačkog

¹ Fedor Dragojlov, "Der Krieg 1941-1945 auf dem Gebiete des 'unabhängigen Staates Kroatien'", *Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift*, Heft 7 (Juli 1956), 513-515.; Karl Hnilička, *Das Ende auf dem Balkan 1944/45, Die militärische Räumung Jugoslaviens durch die deutsche Wehrmacht* (Zürich, Frankfurt, 1970), 68-86.

² Opširnije o tome vidjeti: Nikica Barić, "Pučko-ustaški zbor generala Metzgera i općenarodna obrana u NDH krajem Drugog svjetskog rata", *Časopis za suvremenu povijest*, 1/32 (2000), 29-49.; Nikica Barić, *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske, 1941.-1945.* (Zagreb, 2003), 383-395.

³ Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA), Velika župa Posavje, Taj. Broj: 800/1945.; HDA, Zbirka zapisa upravnih i vojnih vlasti Nezavisne Države Hrvatske i Narodnooslobodilačkog pokreta (dalje: ZZ NDH), I-91/766-767, NDH, Župska redarstvena oblast u Karlovcu, Taj. Broj: 1064/1945.

Reicha. Načelno je njihova evakuacija trebala biti privremena mjera, kako bi se njemačko stanovništvo zaštitilo od ratne opasnosti.⁴

General Gustović je 31. listopada 1944. donio Zakonsku odredbu o osnutku Pučko-ustaškog zbora. Za zapovjednika tog zbora određen je general i ustaški pukovnik Josip Metzger. U sastavu zbora bile su pukovnije koje su ustrojene po velikim župama nad kojima je general Gustović vršio vojničku upravu. U sastav pučko-ustaških postrojbi trebalo je mobilizirati radno sposobno civilno stanovništvo, kako bi se sredilo stanje i povećala sigurnost na području koje se u novonastalim okolnostima našlo u blizini crte bojišnice u Srijemu i duž rijeke Drave. Jedan od važnih zadataka pučko ustaških postrojbi bilo je i obavljanje poljoprivrednih radova, odnosno skrb za napuštena imanja pripadnika Njemačke narodne skupine.⁵

Evakuacija pripadnika Njemačke narodne skupine iz Srijema i istočne Slavonije otvorila je i pitanje evakuacije hrvatskog stanovništva i dobara s tog područja. *SS-Gruppenführer* i general-poručnik Kammerhofer je 14. listopada 1944. u Osijeku o tome razgovarao s Kamilom Krvarićem, povjerenikom Glavnog ustaškog stana i Marijanom Gecom, ustaškim stožernikom za Veliku župu Vuka. Tom prilikom Kammerhofer je naveo da već traje evakuacija pripadnika Njemačke narodne skupine. Za razliku od toga vlasti NDH nisu izdale nikakve upute oko provedbe hrvatske evakuacije, iako bi oko toga trebalo poduzeti žurne mjere. Kammerhofer i ustaški dužnosnici dogovorili su da se evakuacija Srijema i Slavonije trebala podijeliti na evakuaciju pripadnika Njemačke narodne skupine i hrvatskog stanovništva, kao i na evakuaciju stoke i hrane s tog područja. Na prvom bi mjestu trebalo evakuirati spomenuto stanovništvo, dok bi se evakuacija stoke i hrane provela nakon toga, ako za to bude mogućnosti i vremena. Pri tome je područje evakuacije podijeljeno na tri zone. Prvu zonu činio je istočni Srijem do Hrvatske Mitrovice, drugu zonu srednji Srijem, odnosno područje južno od željezničke pruge Vukovar - Vinakovci - Brod na Savi, a treću zonu Velika župa Baranja. Evakuacije Njemačke narodne skupine već je započela u prvoj i drugoj zoni, a djelomično i u trećoj zoni.⁶

⁴ Opširnije o tome vidjeti u: Vladimir Geiger, "Iseljavanje Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj s područja Slavonije potkraj Drugoga svjetskoga rata", *Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru: sosedstvo Avstrije, Hrvaške, Mađarske in Slovenije, Migracije 4*, Institut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, ur. Marina Lukšić Hacin (Ljubljana, 2003), 161-174.; Zoran Janjetović, *Between Hitler and Tito, The Disappearance of the Vojvodina Germans* (Belgrade, 2005), 146-173.

⁵ Barić, "Pučko-ustaški zbor generala Metzgera", 29-49.; Barić, *Ustroj kopnene vojske domobranstva NDH*, 383-395.

⁶ HDA, Zbirka mikrofilмова građiva iz inozemnih arhiva koje se odnosi na Hrvatsku (dalje: Zbirka mikrofilмова), Vojni arhiv, Beograd, svitak D-2376, snimke 360-362., Kamilo Krvarić, povjerenik Glavnog ustaškog stana - Osiek, Broj: 615/1944.

Krvarić i Gec dogovorili su s Kammerhoferom da odmah započne evakuacija hrvatskih civila iz prve i druge zone, odnosno da se obavezno evakuiraju oni koji smatraju da će im dolaskom neprijatelja životi doći u opasnost. Iz treće zone, odnosno Velike župe Baranja, mogli su se iseliti oni hrvatski civili koji to zatraže. Hrvati evakuirani iz sve tri zone mogli bi odlučiti žele li iseliti u Njemački Reich, gdje bi bili iskorišteni kao radna snaga, ili namjeravaju ostati u NDH. Njihovu evakuaciju trebalo je provesti željeznicom, automobilima, zaprežnim kolima i pješice, a u osiguranju njezine provedbe trebali su se brinuti nadležni veliki župani i kotarski predstojnici, kao i dužnosnici ustaškog pokreta. Nasuprot prethodno navedenom, vojno sposobni muškarci i postrojbe NDH trebali su, zajedno s njemačkom vojskom, ostati na području na kojem se provodi evakuacija. Isto tako vojno sposobni dužnosnici ustaškog pokreta na tom području trebali su pristupiti postrojbama Hrvatskih oružanih snaga. Očito je njihovo povlačenje s područja evakuacije trebalo uslijediti ako to bude nužno.⁷

Hrvate evakuirane iz sve tri spomenute zone koji žele ostati u NDH trebalo je otpremiti do Vukovara i Vinkovaca, odakle ih je željeznicom trebalo postupno upućivati prema Brodu na Savi i Zagrebu. Da bi se evakuacija prema Zagrebu odvijala sa što manje smetnji, vlasti NDH trebale su najžurnije organizirati opskrbne postaje na željezničkim postajama od Rume do Dugog Sela, kako bi evakuiranima bila osigurana prehrana. Ovo je bilo potrebno jer je, zbog ratnih okolnosti, postojala mogućnost zastoja željezničkog prometa i dužeg zadržavanja evakuiranih na pojedinim željezničkim postajama, te im je i zato trebalo osigurati prehranu. One hrvatske obitelji koje žele biti evakuirane u Njemački Reich trebalo je okupiti u Osijeku i okolici. Zatim ih je, zajedno s pripadnicima Njemačke narodne skupine, preko Mađarske trebalo uputiti u Reich.⁸

Kamilo Krvarić je izvješće o razgovoru s Kammerhoferom i sadržaj dogovora koji je s njim postignut preko zračnog uzletišta u Borovu zrakoplovom uputio Postrojništvu Ustaše - hrvatskog oslobodilačkog pokreta u Zagrebu. Pri tome je naveo da je sporazum s Kammerhoferom postignut zbog potrebe žurnog djelovanja i pomanjkanja uputa iz Zagreba, kao i uz pretpostavku da će se Hrvatska državna vlada s tim sporazumom složiti. Zato je Postrojništvo zamoljeno da o postignutom sporazumu obavijesti Hrvatsku državnu vladu i da ona na taj sporazum pristane, odnosno da izda vlastite upute oko evakuacije Srijema i Slavonije. Isto tako Hrvatska državna vlada trebala je odobriti evakuaciju Hrvata u Njemački Reich, a ako to odobrenje bude izdano, položaj tih Hrvata trebao je biti izjednačen s položajem evakuiranih pripadnika Njemačke narodne skupine. Isto tako Hrvatska državna vlada u tom bi slučaju trebala

⁷ Isto.

⁸ Isto.

imenovati i svog predstavnika koji će otputovati u Reich i preuzeti brigu za smještaj evakuiranih Hrvata.⁹

Nažalost nisam našao podatke kako je na spomenuti dogovor reagirala Hrvatska državna vlada. No, na temelju drugih dostupnih izvora, krajem 1944. nije došlo do masovne evakuacije hrvatskog stanovništva iz dijelova Srijema i istočne Slavonije, a posebno ne u Njemački Reich. Ipak je vidljivo da je Zapovjedništvo skupine oružanih snaga "Istok" početkom studenog 1944. i dalje razmatralo mogućnost evakuacije hrvatskog stanovništva iz Srijema i Slavonije. To je zapovjedništvo 15. studenog zapovjedilo da se "prostor evakuacije" proširuje prema zapadu do crte Donji Miholjac - Našice - Brod na Savi, pri čemu je sam Brod na Savi bio izuzet iz evakuacije. Sa spomenutog područja trebalo je evakuirati sve ono što može koristiti neprijatelju, odnosno zalihe hrane i sirovina, što je uključivalo i evakuaciju skladišta i trgovina s velikim zalihama robe. Sa spomenutog područja također je trebalo evakuirati pismohrane vojnih i upravnih vlasti NDH. Hrvatske oružane snage trebale su na tom području zadržati samo borbene postrojbe i ono što je nužno potrebno za njihovo djelovanje, a vojna opskrba skladišta su na tom području mogla zadržati zalihe za najviše 14 dana unaprijed. Ostale ustanove i postrojbe oružanih snaga također je trebalo evakuirati. Tako je vojne bolnice na "prostoru evakuacije" trebalo pretvoriti u najnužnija prihvatilišta. Teže bolesnike i ranjenike iz vojnih bolnica trebalo je evakuirati u Zagreb, a u tim bolnicama ostaviti samo osoblje i opremu za prvu pomoć i najnužnije liječenje, dok je ostalu opremu trebalo evakuirati. Građanske bolnice nije trebalo evakuirati, ali su one trebale razraditi mjere da svoje bolesnike smjeste u podrume i okolne kuće, u slučaju da bolničke zgrade u ratnim djelovanjima budu oštećene ili srušene. U zapovijedi je nadalje navedeno da se evakuirana dobra trebaju smjestiti zapadno od crte Virovitica - Jasenovac. Veliki župani su, uz potporu i suradnju mjesnih vojnih vlasti, trebali odrediti daljnje mjere za provedbu spomenute zapovijedi. Također je civilnom stanovništvu trebalo "preporučiti" da se iseli zapadno od "prostora evakuacije", ukoliko "može i ima kuda".¹⁰

Iz dostupnih dokumenata također je vidljivo da je tijekom studenog 1944. u Vinkovcima djelovalo Zapovjedništvo za evakuaciju velikih župa Baranja, Vuka i Posavje. Ono je bilo zaduženo da u Zagreb evakuiira sirovine i zalihe tvornica i poduzeća iz Osijeka, Vinkovaca i Vukovara.¹¹

I na samom kraju 1944. nije isključivana mogućnost da će biti potrebno provesti povlačenje iz Srijema i Slavonije. Tako je Zapovjedništvo Pučko-

⁹ Isto.

¹⁰ HDA, Zbirka mikrofilmova, Vojni arhiv, Beograd, svitak D-2172, snimka 266, Zapovjedništvo II. zbornog područja, Glavnostožerni odjel, Op. Taj. Broj: 652/1944.

¹¹ HDA, Velika župa Posavje, Taj. Broj: 3024/1944., Taj. Broj: 3205/1944.

-ustaške pukovnije "Vuka" 23. prosinca te godine obavijestilo podređene postrojbe da je primljena usmena zapovijed generala Gustovića da zapovjednici pučko-ustaških postrojbi moraju neprekidno biti u pripravnosti, radi eventualne evakuacije svojih postrojbi. Ti zapovjednici ne smiju čekati da zapovijed za evakuaciju stigne iz Zapovjedništva Pučko-ustaške pukovnije "Vuka". Zbog slabih veza takva zapovijed može zakasnuti, ili ne stići podređenim postrojbama. Zato zapovjednici pučko-ustaških postrojbi moraju unaprijed odrediti kojim će se pravcem one povlačiti, a kao krajnji cilj povlačenja trebalo je smatrati selo Andrijevice, gdje se tada nalazilo Zapovjedništvo Pučko-ustaškog zbora generala Metzgera.¹²

Prema jednom doušničkom izvješću koje je sredinom studenog 1944. dostavljeno Glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost u Zagrebu, hrvatsko stanovništvo u dijelovima Srijema i istočnoj Slavoniji ipak se "primirilo" u odnosu na listopad, kada je trajala evakuacija Njemačke narodne skupine. Paniku među Hrvatima na tom području stvarali su upravo pripadnici Njemačke narodne skupine koji su nagovarali hrvatsko stanovništvo da zajedno s njima krene u evakuaciju. Naveden je i primjer Đakova, gdje su pripadnici Njemačke narodne skupine prije evakuacije prodali svoje zalihe hrane ispostavi Državne opskrbe poslovne središnjice (DOPOS), a zatim su željeli zapaliti skladišta u koja su smještene živežne namirnice koje su prodali DOPOS-u, jer je bolje "da ih oni zapale, nego da ostave partizanima i Rusima". No, pripadnici Ustaške vojnice zatim su đakovačko skladište DOPOS-a stavili pod jako osiguranje, zaprijetivši da će ustrijeliti svakoga tko pokuša zapaliti taj objekt. Na taj su način spašene znatne količine živežnih namirnica. U spomenutom doušničkom izvješću navedeno da su navedeni podaci "provjereni".¹³

Zapovjedništvo njemačke 2. oklopne armije je u svom izvješću od 6. siječnja 1945. opširno opisalo kako je tekla evakuacija Njemačke narodne skupine iz Srijema i Slavonije, kao i njihove imovine, uglavnom stoke i živežnih namirnica. Pri tome je izneseno dosta prigovora na držanje predstavnika NDH, koji su učinili malo da provedu vlastitu evakuaciju stoke, živežnih namirnica i druge robe s područja Osijeka, Vinkovaca i Vukovara, a također su odbijali prijedloge njemačkih predstavnika da im u toj evakuaciji pruže pomoć. U istom je izvješću također navedeno da hrvatsko stanovništvo uglavnom nije napuštalo područje evakuacije.¹⁴

¹² HDA, Zbirka mikrofilmova, Vojni arhiv, Beograd, svitak D-2172, snimke 575, [Pučko ustaška pukovnja] Vuka, Taj. Broj: 591/1944., "Prepisao Javor".

¹³ HDA, ZZ NDH, I-14/48, B. II. Pododsjek "Zagreb", Stanje u Srijemu prilikom povlačenja Njemačke narodne manjine. - P-Z "Arsen" dostavlja dana 15. studeni 1944. god[ine].

¹⁴ *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom XII, knjiga 4, Dokumenti Nemačkog Rajha 1944-1945. (Beograd, 1979), dok. br. 194.

Opće smjernice vlasti NDH za evakuaciju dijelova državnog teritorija

Ratne prilike na području NDH su tijekom najvećeg dijela njezina postojanja uvelike otežavale redovito djelovanje njezine uprave, dok su događaji krajem 1944. u tom smislu stvorili nove probleme. U jesen te godine njemačka vojska povukla se iz Dalmacije, što je značilo i kraj uprave NDH na tom području, kojim su ovladali partizani. U istom razdoblju, kao što je prethodno opisano, istočna europska bojišnica izbija na sjeveroistočne granice NDH, pa su njezine vlasti poduzimale spomenute mjere i pripreme za evakuaciju Slavonije i Srijema. Pretpostavljam da su svi ti događaji utjecali na vlasti u Zagrebu da krajem 1944. na državnoj razini odrede opće smjernice u slučaju povlačenja svojih vlasti i oružanih snaga s određenih dijelova državnog teritorija.

Ante Pavelić je 25. listopada 1944. odredio da, obzirom na iznimne prilike, ustaški pokret smjesta poduzme sve mjere za zaštitu ugroženih "nacionalnih radnika" i njihovih obitelji, odnosno za njihovo preseljenje iz ugroženih krajeva države. Zapovjednik ustaša Božidar Kavran imenovan je opunomoćnikom za provođenje mjera preseljenja "nacionalnih radnika". Ministar državne riznice za ove je potrebe trebao izdvojiti financijska sredstva, a Hrvatska državna vlada i svi njezini ministri trebali su bezuvjetno provesti sve mjere koje ustaški pokret odredi u vezi s preseljenjem "nacionalnih radnika" i njihovih obitelji.¹⁵ U Pavelićevoj odredbi nije jasno navedeno na koga se misli pod "nacionalnim radnicima". No, na temelju drugih izvora može se pretpostaviti da se pod njima mislilo na osobe, točnije obitelji osoba koje su pripadale krugu najviših dužnosnika NDH i da je dio njih krajem 1944. evakuiran u Njemački Reich. Tako je Kavran, kao opunomoćenik za zaštitu ugroženih nacionalnih radnika, 21. prosinca 1944. uputio dopis Stožeru Ustaške vojnice. U njemu je naveo da treba željeznicom u Reich otpremiti "II. preselicu" obitelji ugroženih nacionalnih radnika. Od Stožera Ustaške vojnice zatražio je da za spomenuti željeznički transport osigura prатnju od 20 ustaških vojničara na čelu s jednim ustaškim časnikom. Spomenuta prатnja je 26. prosinca u jutarnjim satima trebala doći na V. peron Glavnog kolodvora u Zagrebu, a u Kavranovu dopisu također je navedeno da je predviđeno da putovanje spomenutog transporta traje 15 dana. Po primitku dopisa Stožer Ustaške vojnice poduzeo je potrebne mjere da pripremi zatraženu prатnju.¹⁶ Upravo krajem prosinca 1944. u Reich je otputovala obitelj Ante Pavelića s prатnjom.¹⁷ Tako se može zaključiti da su željeznički transporti ugroženih nacionalnih radnika koje je organizirao Ka-

¹⁵ HDA, Velika župa Posavje, Taj. Broj: 2814/1944.

¹⁶ HDA, Ustaška vojnica, NDH, Ministarstvo oružanih snaga, Stožer Ustaške vojnice, Izvještajni odjel, Broj: 2054/1944.

¹⁷ Bogdan Krizman, *Ustaše i Treći Reich*, Drugi svezak (Zagreb, 1983), 220.

vran obuhvaćali obitelji najviših dužnosnika NDH i da je njihovo preseljenje podrazumijevalo odlazak u Njemački Reich.

Osim toga, vlasti u Zagrebu donijele su i druge smjernice i upute u slučajevima kada je potrebno napustiti dio državnog teritorija. Tako se Zapovjedništvo Ustaške mladeži 3. studenog 1944. obratilo Glavnostožernom uredu Ministarstva oružanih snaga NDH, dopisom u kojem je navedeno da je bilo "više slučajeva" da su se domobranske i ustaške postrojbe na nekim područjima povukle, o čemu nisu obavijestile mjesne dužnosnike Ustaške mladeži. Posljedica toga bila je da su oni bili izloženi nepotrebnoj opasnosti da budu zarobljeni ili ubijeni. Da se takvi slučajevi više ne bi ponovili, Glavnostožerni ured je zamoljen da izda naloge da se u slučaju povlačenja Hrvatskih oružanih snaga s određenog područja o tome pravovremeno obavijeste i dužnosnici Ustaške mladeži jer se ne može dozvoliti da se na njih "posve zaboravlja, pa niti slučajno". Zaista je Glavnostožerni ured okružnicom od 17. studenog zatražio od podređenih zapovjedništava da o spomenutom vode brigu i da u slučaju povlačenja s određenog područja o tome obavezno pravovremeno obavijeste dužnosnike Ustaške mladeži.¹⁸

Ante Pavelić je 2. studenog 1944. donio Odredbu o isplati beriva državnih službenika i umirovljenika u slučaju ratne nužde ili opasnosti. Tom odredbom ministar državne riznice ovlašten je da može narediti isplatu beriva za više mjeseci unaprijed svim državnim službenicima i umirovljenicima u krajevima u kojima se zbog ratne nužde ili opasnosti, a svakako zbog "prisilnog izpražnjenja", odnosno evakuacije, to pokaže potrebnim. U tu svrhu ministar državne riznice mogao je koristiti novčana sredstva u blagajnama svih državnih ustanova i poduzeća. Ministar državne riznice mogao je ovu ovlast prenijeti na državne dužnosnike odnosno djelatnike bilo kojeg ministarstva. U skladu sa spomenutom Pavelićevom odredbom, ministar državne riznice Dragutin Toth istog je dana ovlastio velike župane da mogu narediti isplatu beriva državnim službenicima i umirovljenicima u slučaju ratne nužde. Iste ovlasti dobili su i kotarski predstojnici, u slučaju da za spomenute isplate nisu mogli pravodobno dobiti odobrenje svoga velikog župana. Spomenuta beriva mogla su biti isplaćena za najviše tri mjeseca unaprijed svim državnim službenicima ili umirovljenicima na ugroženom području, bez obzira hoće li oni ostati na tom području, ili će biti evakuirani. Za isplatu beriva prije svega su trebala poslužiti novčana sredstva koja se nalaze kod državnih poreznih ureda. U slučaju da ti uredi nemaju dovoljno sredstava, za isplatu se mogla upotrijebiti gotovina u blagajnama svih ostalih državnih ureda i poduzeća.¹⁹

¹⁸ HDA, Velika župa Posavje, Taj. Broj: 3150/1944.

¹⁹ HDA, Predsjedništvo vlade NDH, Taj. Broj: 206-6-1944. Također vidjeti: HDA, Velika župa Posavje, Taj. Broj: 2831/1944.

Predsjedništvo vlade NDH je svojom okružnicom broj tajni 206/1944.-2 od 4. studenog 1944. izdalo upute o postupku u slučaju “neposredne opasnosti od bombardiranja ili povlačenja u drugo mjesto”. U okružnici je navedeno da su zbog učestalih neprijateljskih zračnih napada brojni državni i samoupravni uredi izloženi oštećenju ili uništenju. Isto tako “sam rat dovodi do potrebe” da pojedini od tih ureda moraju napustiti svoja sjedišta i preseliti u druga mjesta. Da bi se državna imovina u takvim okolnostima što bolje sačuvala i da bi spomenuti uredi mogli nastaviti raditi, Predsjedništvo vlade NDH dalo je veći broj uputa. Na prvom mjestu određeno je da se svi važniji spisi moraju spremati u sanduke i premjestiti u podrum zgrade u kojoj djeluje pojedini ured, ili u podrum neke druge zgrade za koju postoji manja mogućnost da će biti uništena. Isto tako u podrumu je, ako za to postoji prostor, trebalo premjestiti i pisane strojeve i drugu uredsku opremu, a u uredima zadržati samo najpotrebnije za daljnji rad. To je trebalo učiniti kako bi se, u slučaju da sjedišta pojedinih ureda stradaju ili moraju biti evakuirana, njihov rad mogao bez većih smetnji nastaviti na nekom drugom mjestu.²⁰

U okružnici je nadalje navedeno da se u slučaju povlačenja ureda u neko drugo mjesto, a kako bi se spasila državna imovina, treba u svemu postupati kako i kada to odrede nadležne upravne ili vojne vlasti. U slučaju neposredne opasnosti upada neprijatelja u neko mjesto, svi državni uredi u tom mjestu morali su svu raspoloživu gotovinu predati najbližem poreznom uredu, koji je taj novac trebao upotrijebiti za isplatu predujma na beriva svim državnim službenicima i umirovljenicima u tom mjestu, a po mogućnosti i u okolici. Podjelu predujma trebalo je izvršiti razmjerno količini raspoložive gotovine i visini beriva, za najviše tri mjeseca unaprijed. U slučaju da nakon isplate beriva ostane još gotovine, a ne postoji mogućnost da se taj novac evakuiira, nadležni porezni ured trebao je taj novac predati najvišem vojnom zapovjedništvu koje se povlači iz određenog mjesta, kako bi se novac mogao upotrijebiti za vojne potrebe. Nadležni porezni ured morali su voditi evidenciju o isplati spomenutih sredstava, koju je, kada bude moguće, trebalo dostaviti nadležnom rizničkom upraviteljstvu, odnosno Ministarstvu državne riznice. U slučaju da se novac ne može predati vojnom zapovjedništvu, trebalo ga je, kao daljnji predujam, podijeliti državnim službenicima i umirovljenicima. I samoupravni uredi koji raspolažu gotovinom također su mogli isplatiti svoje službenike i umirovljenike za najviše tri mjeseca unaprijed, a ostatak novca su, nakon podmirjenja ostalih potreba, trebali predati nadležnom poreznom uredu.²¹

Predsjedništvo vlade NDH je u istoj okružnici također odredilo da u slučaju evakuacije nadležne vlasti moraju evakuirati i “vriednote i vriednostne

²⁰ Državni arhiv u Sisku, Sabirni arhivski centar Petrinja (dalje: DASK-SACP), Gradsko poglavstvo Petrinja, Prs. Broj: 61/1944.

²¹ *Isto.*

papire”. Ako to nije moguće, spomenuto je trebalo popisati i pohraniti u blagajne, odnosno trezore. Također je ostavljena mogućnost da se “vriednote i vriednostne papire” preda najvišem vojnom zapovjedništvu koje se povlači iz određenog mjesta. Što se tiče dragocjenosti Ureda za podržavljeni imetak, njih je trebalo odmah prenijeti u Zagreb, za što je trebalo osigurati zrakoplove, odnosno drugi siguran prijevoz. Zalihe robe državnih i podržavljenih poduzeća i tvornica trebalo je evakuirati, dok je s novcem i vrijednosnim papirima podržavljenih poduzeća trebalo postupiti na isti način kao i s državnom imovinom. Žitarice, vino, rakiju, sijeno i druge zalihe podržavljenih poljoprivrednih imanja trebalo je prodati najboljem ponuditelju. Ako to nije moguće, spomenuto je trebalo podijeliti činovnicima koji se neće povući s ugroženog područja ili predati oružanim snagama. Stoku za klanje s podržavljenih imanja trebalo je predati oružanim snagama, a priplodnu stoku povjeriti na čuvanje zadrugama ili najboljim gospodarima. Na isti je način trebalo podijeliti i zalihe mesa.²²

Sve velike župe morale su u vezi sa svime navedenim i po tom pitanju poduzetim mjerama izvještavati Predsjedništvo vlade NDH. Isto tako velike župe i njima podređene vlasti su u svojim sjedištima morale voditi brigu o smještaju ureda, oblasti i ustanova koje su se evakuirale iz svojih sjedišta, kao i o obiteljima onih državnih i samoupravnih službenika koji su također odlučili napustiti određeno ugroženo područje.²³

Do sredine studenog 1944. Predsjedništvo vlade NDH dopunilo je svoju okružnicu broj tajni 206/1944.-2. U dopuni je navedeno da državni službenici čiji se uredi evakuiraju mogu sa sobom iz ugroženog područja povesti i svoje obitelji. U tom slučaju nadležne vlasti dužne su tim službenicima isplatiti sredstva potrebna za preseljenje obitelji, u skladu sa Zakonskom odredbom o naknadi putnih i selidbenih troškova. Također je objašnjeno da oblasti i uredi koji su prisiljeni napustiti ugroženo područje “mogu povesti sa sobom one službenike, koji dobrovoljno žele i koji su potrebni”, ali se ne može spriječiti niti jednog drugog službenika da se osobno, ili s obitelji, preseli u sigurniji kraj.²⁴

Na sastanku Hrvatske državne vlade održanom 14. studenog 1944. doneseni su zaključci u vezi sa zbrinjavanjem izbjeglica iz ugroženih krajeva. U skladu s tim Predsjedništvo vlade NDH je 29. prosinca 1944. donijelo naredbu u vezi s izvanrednim mjerama u slučaju ratne nužde ili opasnosti. Na početku naredbe ponovljeno je da je naredbom ministra državne riznice od 2. studenog određeno kako će se državnim službenicima i umirovljenicima u

²² Isto.

²³ Isto.

²⁴ HDA, Predsjedništvo vlade NDH, Taj. Broj: 206-6-1944. Također vidjeti: DASK-SACP, Gradsko poglavarstvo Petrinja, Prs. Broj: 8/1945.

slučaju ratne nužde isplaćivati beriva, a ministar oružanih snaga ovlašten je vršiti takve isplate za pripadnike oružanih snaga. U naredbi je nadalje navedeno da se državni službenici, nakon napuštanja ugroženog područja i dolaska u "neugroženo mjesto", moraju prijaviti nadležnim vlastima kako bi bili raspoređeni na nove dužnosti. U Zagrebu su se takvi službenici trebali prijaviti nadležnom ministarstvu, u sjedištima velikih župa njihovim upravama, a u ostalim mjestima nadležnoj kotarskoj oblasti. Nadležne vlasti su tim službenicima trebale izdati pismenu odluku o raspoređivanju na novu dužnost. Spomenuti službenici imali su pravo na naknadu troškova selidbe iz mjesta koja su morali napustiti do mjesta na kojem su raspoređeni na novi posao. Isto tako ti su službenici na novom poslu imali pravo na dnevnicu službenika koji je dodijeljen na rad izvan mjesta redovnog službovanja. Pravo na nadoknadu selidbenih troškova imali su i državni umirovljenici koji su izbjegli iz ugroženih područja. Na sličan način trebalo je osigurati da i samoupravni službenici i umirovljenici, iako inače nisu bili plaćani iz državne blagajne, dobiju beriva, dnevnice i naknadu za selidbene troškove. Za vojne invalide, odnosno pripadnike oružanih snaga koji su otpušteni iz bolnica kao nesposobni za vojnu službu, a koji su napustili ugrožena područja, trebala se brinuti Središnjica za ratne ozljeđenike pri Ministarstvu oružanih snaga NDH. Ista središnjica je u sporazumu s Ministarstvom skrbi za postradale krajeve trebala brinuti i za obitelji ratnih invalida koje su napustile ugrožena područja.²⁵

Za "hrvatske nacionalne radnike" i njihove obitelji, ukoliko nisu obuhvaćeni među prethodno spomenutim skupinama stanovništva, trebao se brinuti opunomoćenik ustaškog pokreta, kako je Pavelić odredio 25. listopada 1944. Za sve ostale izbjeglice koji su napustili ugrožene krajeve trebalo se brinuti Ministarstvo skrbi za postradale krajeve, s osloncem na povjerenike tog ministarstva po velikim župama i kotarima. To ministarstvo je tim izbjeglicama putem svojih povjerenika trebalo izdati izbjegličke iskaznice u koje je trebalo upisati svaku novčanu i drugu pomoć koja im je podijeljena.²⁶

Prethodno sam naveo da je Božidar Kavran, kao opunomoćenik za provođenje mjera preseljenja ugroženih nacionalnih radnika, krajem 1944. uputio obitelji tih osoba u Njemački Reich. Osim toga Ministarstvo vanjskih poslova NDH je 15. studenog 1944. uputilo Vladi Njemačkog Reicha memorandum u kojem je razmotrena mogućnost da teritorij NDH većim dijelom ili i u cijelosti padne u ruke neprijatelja. U tom slučaju hrvatska strana iskoristit će ponudeno njemačko gostoprinstvo i na njemački teritorij povući državno vodstvo i visoke dužnosnike, svoje oružane snage, pripadnike ustaškog pokreta i druge istaknute pojedince, kao i ratne invalide i hrvatsku mladež. U memorandumu

²⁵ HDA, Predsjedništvo vlade NDH, Taj. Broj: 206-6-1944. Također vidjeti: DASK-SACP, Gradsko poglavarstvo Petrinja, Prs. Broj: 4/1945.

²⁶ *Isto*.

su opširno izložene pojedinosti i problemi koje će u slučaju takvog povlačenja biti potrebno riješiti. Njemačko Ministarstvo vanjskih poslova je 25. siječnja 1945. odgovorilo na memorandum, navodeći da se vodstvo NDH može smjestiti na području Štajerske, u blizini Graza, a predviđeno je da će i ostali Hrvati koji se povuku biti smješteni u južnim dijelovima Reicha.²⁷

Krajem ožujka 1945. general i ustaški pukovnik Ante Moškov, zapovjednik Poglavnikovog tjelesnog sбора (PTS), uputio je dopis predsjedniku Hrvatske državne vlade i Postrojništvu Ustaše - hrvatskog oslobodilačkog pokreta. Iz njega se vidi koliki su bili problemi kada su se vlasti NDH i dijelovi stanovništva povukli s određenog područja kojim su ovladali partizani. Iz dopisa se također može zaključiti da je naredbu Predsjedništva vlade NDH, donesenu krajem prosinca 1944., da se izbjegli državni službenici premjeste na službu u druga mjesta, bilo vrlo teško provesti. Moškov je u svom dopisu naveo da su postrojbe pod njegovim zapovjedništvom u posljednje vrijeme uspjele ponovno preuzeti nadzor nad znatnim područjima sjeverozapadne Hrvatske koja su duže vrijeme bila u rukama partizana. Time je otvorena mogućnost da na tim područjima bude ponovno uspostavljena uprava NDH. Moškov je objasnio da su općinske i kotarske uprave, mjesne organizacije ustaškog pokreta, kao i oružničke postaje, osoblje željezničkih postaja i škola prethodno pred partizanima morali napustiti određena područja. Svi oni otišli su u gradove koji su bili pod nadzorom vlasti NDH, a pridružio im se i "ugledniji i imućniji" narod. No, te su izbjeglice postale skupina koja isključivo šteti državnim probitcima. Oni ne obavljaju nikakve poslove, nego se bave krijumčarenjem i širenjem različitih glasina, a nitko od njih ne pokazuje namjeru da se vrati na područja koja su vraćena pod nadzor Hrvatskih oružanih snaga. Postrojbe PTS-a ostvaruju vojničke uspjehe, ali je za ostvarenje potpunog uspjeha potrebna suradnja drugih tijela vlasti. Zato svi ministri Hrvatske državne vlade moraju poduzeti mjere da se na područjima s kojih su potisnuti partizani stanje normalizira, da se tamo upute državni službenici, uspostave prometne i poštanske veze, poprave javne zgrade i pokrenu poljoprivredni radovi. Isto tako na ta područja treba vratiti izbjeglo stanovništvo. Moškov je zaključio da gradove treba rasteretiti od "skitajućih i bezposlenih nazovi državnih dužnostnika", koje treba "upregnuti" da na područjima kojima su ponovno ovladale postrojbe NDH obavljaju korisne poslove. Moškov je unaprijed upozorio da će se ti dužnosnici opravdavati da nemaju uvjeta za rad jer su uredi u koje se trebaju vratiti uništeni, ali takve izgovore treba najodlučnije odbiti. Ako visoka vojna zapovjedništva mogu djelovati na terenu, po zimi i u stalnom pokretu, onda to mogu i državni službenici. Isključivo takvim zajedničkim djelovanjem i zalaganjem, zaključio je Moškov, NDH će završetak rata dočekati snažnija, i onda "nam pobjeda neće izostati". Postrojništvo Ustaše - hrvatskog oslobodi-

²⁷ Opširnije o tome vidjeti u: Krizman, *Ustaše i Treći Reich*, Drugi svezak, 196-201, 225-229.

lačkog pokreta prosljedilo je 24. ožujka 1945. spomenuti dopis podređenim organizacijama ustaškog pokreta, s nalogom i uputom da one na oslobođenim područjima stupe u vezu s upravnim vlastima, kako bi se što uspješnije provele sve ono što je Moškov spomenuo.²⁸ Glavni zahtjevi koje je iznio Moškov upućeni su i preko Predsjedništva vlade NDH kao okružnica svim glavarima građanske uprave i velikim županima. Ured glavara građanske uprave dr. Dragutina Urumovića u Vinkovcima tu je okružnicu zaprimio 7. travnja 1945.²⁹ No, bilo je to samo nekoliko dana prije nego što će doći do općeg povlačenja uprave i vojske NDH iz Srijema i Slavonije.

Povlačenje uprave NDH iz Srijema i Slavonije u travnju 1945. godine

Opisao sam kako su se vlasti NDH u Srijemu i Slavoniji zbog napredovanja partizana i sovjetskih snaga krajem 1944. suočile s brojim teškoćama. Približavanje crte bojišnice u nekim je slučajevima dovelo i do rasula uprave NDH na tom području. Tako su primjerice krajem listopada 1944. kotarski predstojnik i upravitelj redarstva u Vinkovcima napustili taj grad. Zato je general Artur Gustović morao na te dužnosti postaviti časnike Hrvatskih oružanih snaga.³⁰

Početkom prosinca 1944. sovjetske i partizanske snage pokušale su zauzeti Vukovar, ali su njemačka vojska i postrojbe NDH odbile taj napad.³¹ Zapravo je Zapovjedništvo operativnog područja "Istok" još 17. studenog 1944. odredilo da se Velika župa Vuka iz Vukovara privremeno premjesti u Vinkovce.³² Ovo je očito bilo uvjetovano činjenicom da se Vukovar našao u neposrednoj blizini bojišnice. No, do početka 1945. njemačka vojska stabilizirala je crtu bojišnice duž rijeke Drave i u Srijemu, a tijekom siječnja i veljače te godine njemačke snage su u napadnim djelovanjima na srijemskoj bojišnici potisnule partizane i zaposjele crtu Šaregrad – Tovarnik – Ilinci – Batrovci.³³ Sve ovo otvorilo je mogućnost da se uprava NDH na tom području djelomično

²⁸ HDA, "Ustaša". Hrvatski oslobodilački pokret, kut. 4, Zapovjedništvo ustaša, Taj. Broj: 559/1945.

²⁹ HDA, Glavarstva građanske uprave NDH, Glavar građanske uprave Vuka-Baranja-Posavje u Vinkovcima, Broj: 184/1945.

³⁰ *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*, tom V, knjiga 34, Borbe u Hrvatskoj 1944. godine, oktobar (Beograd, 1966), dok. br. 141.

³¹ Aleksej J. Timofejev, *Rusi i Drugi svetski rat u Jugoslaviji, Uticaj SSSR-a i ruskih emigranata na događaje u Jugoslaviji 1941-1945.* (Beograd, 2011), 333.

³² HDA, Glavarstva građanske uprave NDH, Glavar građanske uprave Vuka-Baranja-Posavje u Vinkovcima, Broj: 80/1945.

³³ Erich Schmidt-Richberg, *Der Endkampf auf dem Balkan, Die Operationen der Heeresgruppe E von Griechenland bis zu den Alpen* (Heidelberg, 1955), 91-95.

normalizira. Velika župa Vuka se 30. ožujka 1945. obratila glavaru građanske uprave Urumoviću. U dopisu je navedeno da se ta velika župa krajem prethodne godine preselila u Vinkovce, na način da su u jednu sobu Kotarske oblasti Vinkovci prenesena tri pisača stola, pismohrana za 1944. godinu i najpotrebnije uredske knjige. Ostali uredski namještaj, pismohrana, knjige, kao i mnogi neriješeni spisi koji su se nalazili u pisaćim stolovima pojedinih izvjestitelja, ostali su u tri prostorije u zgradi velike župe u Vukovaru, dok se u ostale dijelove te zgrade uselila njemačka vojska. Ubrzo se pokazalo da Velika župa Vuka nakon preseljenja u Vinkovce nema uvjeta za uredno poslovanje, kako zbog nedostatka odgovarajućih prostorija, tako i zbog činjenice da je znatan dio pismohrane ostao u Vukovaru. Isto tako činovnici Velike župe Vuka bili su u problemima jer su njihove obitelji ostale u Vukovaru, a nije ih bilo moguće preseliti u Vinkovce gdje je nedostajalo slobodnog stambenog prostora. Ti su činovnici primali nedostatne dnevnice, a ionako ih nisu mogli trošiti za potrebe svojih obitelji, nego kako bi platili vlastiti smještaj u Vinkovcima. Kako je u Vinkovcima bilo teško naći i sobu za noćenje, siromašniji činovnici bili su prisiljeni spavati u uredskim prostorijama. Velika župa Vuka zaključila je da su se prilike na "ovom ratnom području mnogo poboljšale", a u međuvremenu se i njemačka vojska iselila iz njezine zgrade u Vukovaru. Zato je od Urumovića zatraženo da se Velika župa Vuka vrati u svoje sjedište. Na taj način ona bi mogla urednije djelovati, a više ne bi trebala isplaćivati dnevnice za odvojeni život svojim činovnicima, koji bi u Vukovaru mogli živjeti sa svojim obiteljima.³⁴ U skladu s ovim glavar građanske uprave Urumović je 4. travnja 1945. odredio da se Velika župa Vuka do 8. travnja vrati u Vukovar i tamo nastavi s redovnim djelovanjem, pri čemu je naveo da posebno "političke prilike" traže da se izvrši povratak te velike župe u njezino "povijesno sjedište", kako bi u njemu mogla djelovati na korist države i naroda.³⁵ Također 4. travnja 1945. Urumović je naredio da se i Župska redarstvena oblast Vukovar, koja je odredbom Zapovjedništva operativnog područja "Istok" od 20. veljače 1945. također preseljena u Vinkovce, vrati u Vukovar.³⁶

Pokušaja normalizacije uprave NDH bilo je i u srijemskim selima koja su krajem 1944. pala u ruke partizana, ali je početkom 1945. njima opet ovladala njemačka vojska. Ivan Petričević, ustaški tabornik iz sela Ilače, posjetio je 6. travnja 1945. ured glavara građanske uprave za velike župe Vuka, Baranja, Posavje i Livac-Zapolje u Vinkovcima, gdje je dao izjavu o potrebi ustrojanja općinske uprave u Ilači i okolnim mjestima. Petričević je naveo da je 8. prosinca 1944. Ilača pala u "odmetničke ruke", pa se on iz tog mjesta povukao

³⁴ HDA, Glavarstva građanske uprave NDH, Glavar građanske uprave Vuka-Baranja-Posavje u Vinkovcima, Broj: 38/1945.

³⁵ *Isto*, Broj: 80/1945.

³⁶ *Isto*, Broj: 81/1945.

u Vinkovce, gdje je pristupio XIII. ustaškom stajaćem zdruhu. Nakon što su partizani 17. siječnja 1945. potisnuti iz Ilače, Petričević je stupio u vezu s Lukom Lešićem, velikim županom Velike župe Vuka, i generalom Gustovićem, kako bi u Ilači bila ponovno uspostavljena općinska uprava NDH. Tada je predloženo da općinski načelnik bude Mate Kolarević, donaćelnik je trebao biti Franjo Pohn, inače župnik u Ilači, dok su članovi općinskog odbora trebali biti Stjepan Baličević, Vlado Božić, Đuro Kuveždić i Pavo Matošević. Svi spomenuti bili su iz Ilače, osim Božića, koji je bio iz Šidskih Banovaca. No, spomenuta općinska uprava nije nastupila na dužnost zato jer je Ministarstvo unutarnjih poslova NDH smatrala da general Gustović kao glavar građanske uprave nema pravo određivati općinske uprave. Petričević je u svojoj izjavi od 6. travnja 1945. izrazio žaljenje što još uvijek nije određena općinska uprava u Ilači, zatraživši da se to što prije učini, kako bi se stanje na tom području normaliziralo. Zapravo su se mjesta Batrovci, Ilača, Ilinci, Lipovac, Šidski Banovci i Tovarnik prema redovitoj upravnoj podjeli NDH nalazili u sastavu kotara Šid. No, kako su Šid držali partizani, Petričević je predložio da se spomenuta mjesta privremeno pripoje kotaru Vinkovci. Pri tome bi općinska uprava u Ilači obuhvaćala i Šidske Banovce i Tovarnik, dok bi općinsku upravu trebalo uspostaviti i u Lipovcima, a ona bi obuhvaćala i Batrovce i Ilince. Petričević je također naveo da se na području Ilače nalazi više od 4000 jutara poljoprivrednog zemljišta koje je potpuno neobrađeno jer mjesno stanovništvo nema zaprežne stoke, koju su odveli ili partizani ili njemačka vojska. Pučko-ustaški zbor generala Metzgera obećao je da će na to područje uputiti traktore, kako bi se pristupilo obradi zemlje, ali ni to nije ispunjeno. Petričević je zaključio da je krajnje vrijeme da se na području Ilače pristupi sjetvi kukuruza, te je zamolio da se u tom smislu, ako je ikako moguće, zatraži pomoć Pučko-ustaškog zbora generala Metzgera.³⁷

No, umjesto opisanih pokušaja normalizacije stanja, tijekom travnja 1945. doći će do potpunog povlačenja vlasti NDH i njezinih oružanih snaga iz Srijema i Slavonije. Zapravo su visoka njemačka zapovjedništva već planirala povlačenje s tog područja i zauzimanje nove obrambene crte u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. No, nekoliko dana prije njemačkog povlačenja partizani su 12. travnja 1945. krenuli u ofenzivu na srijemskoj bojišnici.³⁸ Inače su, neposredno prije ovih posljednjih borbi, Hrvatske oružane snage, odnosno njezine divizije, okupljene u sastav pet zborova. Tako je ukinuto Zapovjedništvo operativnog područja "Istok" na čijem se čelu od listopada 1944. nalazio general Gustović, a postrojbe NDH u istočnoj Slavoniji, Srijemu i sjeveroistočnoj Bosni stavljene su pod zapovjedništvo novog IV. hrvatskog zbora koji je imao stožer u Vinkovcima. Za zapovjednika tog zbora određen je general i

³⁷ HDA, MUP NDH, Personalni spisi, 10678, Petričević, Ivan.

³⁸ Schmidt-Richberg, *Der Endkampf auf dem Balkan*, 118-127.

ustaški pukovnik Josip Metzger, koji je zadržao i zapovjedništvo nad svojim Pučko-ustaškim zborom.³⁹

General i ustaški pukovnik Metzger je 9. travnja 1945., kao zapovjednik IV. hrvatskog zbora, izdao podređenim postrojbama zapovijed o pripremi evakuacije Srijema i Slavonije. Zapovijed je dostavljena i glavaru građanske uprave Urumoviću. U njoj je navedeno da su partizani tijekom prethodnih dana uspjeli zauzeti gotovo cijelo područje sjeveroistočne Bosne između rijeke Bosne, Drine, Save i Spreče. Tako je protivnik dobio mogućnost da s južne obale rijeke Save ugrožava pozadinu bojišnice u Srijemu. Zato je potrebno na vrijeme predvidjeti mjere za pravovremenu evakuaciju. U skladu s ovime Metzger je zapovjedio da sve što bude određeno za evakuaciju treba biti upućeno zapadno od crte Donji Miholjac - Našice - Brod na Savi. Postrojbe podređene Zapovjedništvu IV. hrvatskog zbora trebale su odmah odrediti evakuaciju cjelokupnog vrijednog materijala koji im nije nužno potreban. Zapovjedništvo IV. hrvatskog zbora također je poduzelo mjere da ranjenici smješteni u Osijeku i Vinkovcima budu otpremljeni u Zagreb. Što se tiče povlačenja samih borbenih postrojbi u "danom času" su trebale biti izdane posebne zapovijedi. Pripadnike oružanih snaga koji su bili kažnjeni i zatvoreni zbog manjih nepolitičkih razloga trebalo je, ako postoji zakonska podloga, osloboditi iz zatvora i vratiti u njihove postrojbe. Sudski kažnjene pripadnika oružanih snaga trebalo je evakuirati, pri čemu su od Ministarstva oružanih snaga NDH zatražene upute gdje bi ti kažnjenici trebali biti premješteni. Na kraju svoje zapovijedi general i ustaški pukovnik Metzger zamolio je glavara građanske uprave Urumovića da sa svoje strane izda potrebne upute za evakuaciju dobara, sirovina i druge vrijedne imovine iz Đakova, Osijeka, Vinkovaca i Vukovara, odnosno Borova. Urumović je također trebao pripremiti naloge za njemu podređene upravne i redarstvene vlasti, tako da u trenutku kada okolnosti budu zahtijevale žurnu evakuaciju među predstavnicima tih vlasti ne bi došlo do "zabune i smetnji", nego da svatko zna "kuda, kako i sa čim ima ići" u evakuaciju.⁴⁰

Samo nekoliko dana kasnije, 12. travnja, general i ustaški pukovnik Metzger izdao je podređenim zapovjedništvima zapovijed za povlačenje, budući da su partizani započeli s probojem bojišnice u Srijemu i na obližnjim područjima. Spomenuta zapovijed dostavljena je i glavaru građanske uprave Urumoviću. U njoj je navedeno:

³⁹ Barić, *Ustroj kopnene vojske domobranstva NDH*, 366-413.; HDA, Velika župa Posavje, Taj. Broj: 800/1945.

⁴⁰ HDA, Glavarstva građanske uprave NDH, Glavar građanske uprave Vuka-Baranja-Posavje u Vinkovcima, Taj. Broj: 1/1945.

Od noćas – neprijatelj napada jakim snagama uz uporabu oklopljenih kola na čitavoj fronti u Srijemu, uz izkrčavanje znatnih snaga preko Dunava – između Opatovca i Sotina, te preko Drave kod Valpova. Protumjere su u toku. Prema dosadašnjim podatcima, bit će ipak potrebno povlačenje naše dosadašnje frontne crte dalje na zapad. Ovo će odrediti Zapovjedništvo XXXIV. njemačkog zbora.⁴¹

U skladu s ovim Metzger je zapovjedio da se materijal u posadama Osijek, Vinkovci i Vukovar koji nije nužno potreban borbenim postrojbama odmah evakuira kako je određeno u zapovjedi IV. hrvatskog zbora od 9. travnja. Također je trebalo prekinuti svako nepotrebno dopisivanje i poslovanje i rješavati isključivo pitanja koja se odnose na borbene zadaće i opskrbu postrojbi. Sve podređene postrojbe trebale su do daljnjega biti na najvišoj razini pripravnosti. Domobranska popunidbena zapovjedništva Hrvatska Mitrovica (koje je djelovalo u Vinkovcima) i Osijek (koje je djelovalo u Đakovu) trebala su se odmah povući u Novu Gradišku. Posadno opskrbno skladište u Vinkovcima trebalo je u tom gradu ostaviti najnužniju opskrbu za pet dana, dok je ostale zalihe trebalo evakuirati u Andrijevcu. Zapovjedništva 3. hrvatske divizije (Vinkovci) i 12. hrvatske divizije (Velika Kopanica) trebala su na temelju ove zapovijedi izdati potrebne odredbe podređenim postrojbama.⁴²

U skladu sa spomenutom zapovijedi generala i ustaškog pukovnika Metzgera glavar građanske uprave Urumović je 12. travnja naredio gradskim poglavarstvima Osijek, Vinkovci i Vukovar da pokrenu evakuaciju trgovačkih radnji u tim gradovima, pri čemu se mislilo na trgovine raznih strojeva, željezne robe, odjeće i živčanih namirnica. Tu je naredbu Urumović također uputio redarstvenim vlastima u spomenutim gradovima, kao i Zapovjedništvu za evakuaciju koje je djelovalo u Vinkovcima. U naredbi je obrazloženo da je evakuacija potrebna zbog razvoja stanja na okolnim bojištima i kako bi se spriječilo “upropaštenje” važne robe. Gradska poglavarstva u Vinkovcima, Vukovaru i Osijeku trebala su odmah pozvati sve vlasnike spomenutih trgovina da odmah započnu s evakuacijom svoje robe, a redarstvene vlasti su u suradnji s ustaškim postrojbama trebala rekvirirati automobile i zaprežna kola s kojima je roba trebala biti dopremljena Zapovjedništvu za evakuaciju u Vinkovcima. To zapovjedništvo je za evakuiranu robu trebalo osigurati željezničke vagone, a zatim je ona trebala biti upućena u pravcu Nove Gradiške. Robu koja se evakuira trebalo je barem približno popisati. Jedan primjerak popisa evakuiranih dobara trebalo je preko nadležnih gradskih poglavarstava dostaviti glavaru građanske uprave, dok je drugi trebalo ostaviti njezinom vlasniku.⁴³

⁴¹ HDA, Zapovjedništva zborova, zbornih područja i divizija u NDH, Zapovjedništvo IV. hrvatskog zbora, Op. Taj. Broj: 3080/1945.

⁴² Isto.

⁴³ HDA, Glavarstva građanske uprave NDH, Glavar građanske uprave Vuka-Baranja-Posavje u Vinkovcima, Taj. Broj: 5/1945.

Odmah zatim Urumović je odredio da se poduzmu i mjere za evakuaciju tvornice "Bata" u Borovu. Ravnateljstvo te tvornice trebalo je, što je žurnije moguće, sve svoje sirovine i gotove proizvode uputiti u smjeru zapada, odnosno na odredište koje je Urumović usmeno priopćio ravnatelju "Bate". Svi povojničeni radnici "Bate" također su trebali biti upućeni prema zapadu. Ravnateljstvo "Bate" trebalo je na najpogodniji način "onesposobiti" svoja postrojenja, odnosno dijelove najkvalitetnijih strojeva trebalo je razmontirati i također uputiti prema zapadu. Sve ovo trebalo je provesti u suradnji s vojnim osiguranjem tvornice "Bata". Također je svim radnicima i namještenicima "Bate" trebalo isplatiti beriva za tri mjeseca unaprijed. Obiteljima zaposlenih u "Bati" također je preporučeno da krenu prema zapadu jer se "osnovano pretpostavlja da će od neprijatelja, za slučaj njegovoga prodora biti odvedeni", pri čemu se, pretpostavljam, mislilo da će biti odvedeni u zarobljeništvo. Uprava "Bate" je evakuaciju trebala provesti bez "nepotrebnih sukoba i panike".⁴⁴

Velika župa Vuka u Vukovaru je 12. travnja, prema Urumovićevu usmenom nalogu, a "savezno na određenu evakuaciju mužkog građanskog osoblja od 16 do 60 godina", odredila da se odmah provedu mjere evakuacije. Tako su Gradska štedionica, Prva hrvatska štedionica, Vukovarska kreditna banka, Hrvatska dionička štedionica i Područna opskrbna postaja DOPOS-a tijekom tog dana trebale predati svu raspoloživu gotovinu blagajni Poreznog ureda u Vukovaru. Za slučaj potrebe isto je trebao učiniti i Poštanski ured u Vukovaru. Porezni ured je prikupljeni novac trebao upotrijebiti za isplatu tromjesečnih beriva državnim službenicima i umirovljenicima. Gradsko poglavarstvo Vukovar trebalo je organizirati da mjesne trgovine tekstila spakiraju svoju robu, izrade njezin popis u dva primjerka i da je zatim, u dogovoru sa župskim redarstvom, upute u pravcu zapada. U sve tri ljekarne u Vukovaru trebalo je spakirati lijekove i zavoje za potrebe Hrvatskih oružanih snaga i organizirati njihovu evakuaciju. Područna opskrbna postaja DOPOS-a također se trebala pobrinuti da se sve živežne namirnice u javnim skladištima evakuiraju prema zapadu. Ako to nije moguće, hranu je preko Gradske aprovizacije i Činovničke zadruge trebalo podijeliti stanovništvu koje će biti evakuirano. Gradsko poglavarstvo i Kotarska oblast Vukovar trebali su osigurati kola za evakuaciju navedenih dobara i robe.⁴⁵ Odmah zatim Velika župa Vuka u Vukovaru svim državnim uredima u Vukovaru uputila je dopis u kojem je navedeno da je od glavara građanske uprave Urumovića primljen nalog da se odmah započne s evakuacijom muškaraca od 16 do 60 godina starosti, uključujući i državne službenike. Prije evakuacije u smjeru zapada državnim službenicima i umirovljenicima trebalo je, kako je i spomenuto, isplatiti beriva za tri mjeseca unaprijed. Pri tome nije navedeno koji je točan smjer evakuacije, niti njezino

⁴⁴ Isto, Taj. Broj: 6/1945.

⁴⁵ Isto, Broj: 245/1945.

konačno odredište, ali je spomenuto da se evakuirani službenici moraju prijaviti tijelima vlasti "u pravcu zapada", odnosno tamo gdje se evakuiraju.⁴⁶

Također 12. travnja Velika župa Vuka obratila se oružničkim postajama Vukovar i Borovo-"Bata" i Župskoj redarstvenoj oblasti Vukovar. Oružnici spomenutih postaja trebali su pratiti osobe i dobra koji se evakuiraju iz Vukovara. Župska redarstvena oblast u Vukovaru trebala se pobrinuti za evakuaciju svoga osoblja koje više nije potrebno u tom gradu. Ostalo redarstveno osoblje trebalo je ostati u Vukovaru i u njemu čuvati red, te se trebalo povući posljednje, nakon prethodnog dogovora s upravom Velike župe Vuka.⁴⁷

Istoga dana glavar građanske uprave Urumović obratio se i Gradskoj štedionici u Vinkovcima, od koje je zatražio da, obzirom na "najnoviji vojnički položaj", gradskim i vlastitim namještenicima odmah isplati beriva za tri mjeseca unaprijed. Ostatak novca štedionica je trebala predati Zapovjedništvu XIII. ustaškog stajaćeg zdruha kojemu su također potrebna novčana sredstva. Naknadno je Stožeru Ustaške vojnice trebalo dostaviti obračun sredstava koja su predana spomenutom ustaškom zdruhu.⁴⁸

Partizani su zauzeli Vukovar već u poslijepodnevnim satima 12. travnja, Vinkovce u poslijepodnevnim satima 13. travnja, a Osijek 14. travnja.⁴⁹ Uzevši to u obzir, upitno je da su vlasti NDH uspjele provesti evakuaciju tih gradova, a posebno materijalnih dobara, na način na koje su to planirale.

Pored svega navedenog, u tom su razdoblju u Slavoniju stizali pripadnici Hrvatskih oružanih snaga i civili koji su se pred partizanima povlačili iz Bosne. Ustaški logor u Derventi je 11. travnja 1945. obavijestio glavara građanske uprave Urumovića da na područje Dervente svakoga dana stiže sve veći broj izbjeglica, među kojima ima članova ustaškog pokreta i državnih dužnosnika, kao i pripadnika Hrvatskih oružanih snaga koji su izgubili vezu sa svojim postrojbama. Ustaški logor u Derventi nije imao smjernice gdje bi trebao uputiti te izbjeglice, niti je imao mogućnosti da im osigura smještaj i opskrbu. Zato je Urumović zamoljen za upute oko postupka s tim izbjeglicama.⁵⁰ Kotarska oblast u Derventi je 12. travnja obavijestila Urumovića da je odlučila obustaviti slanje pošiljki hrane koje su željeznicom upućene u Sarajevo, koje je nekoliko dana prije palo u ruke partizana. Pošiljke hrane za područje južno od Doboja mogle su biti upućene na odredište isključivo uz dozvolu Kotar-

⁴⁶ *Isto*, Broj: 244/1945.

⁴⁷ *Isto*, Broj: 243/1945.

⁴⁸ *Isto*, Broj: 249/1945.

⁴⁹ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945*, Druga knjiga (Od Drugog zasjedanja AVNOJ-a do konačne pobjede) (Beograd, 1958), 587-591.

⁵⁰ HDA, Glavarstva građanske uprave NDH, Glavar građanske uprave Vuka-Baranja-Posavje u Vinkovcima, Broj: 13/1945.

ske oblasti u Derventi, odnosno nakon što ona s vojnim vlastima odluči je li prijevoz tih pošiljki moguće provesti. Kotarska oblast u Derventi zamolila je Urumovića za odobrenje da se hrana, izvorno upućena u Sarajevo, iskoristi za opskrbu izbjeglica iz "južnih krajeva".⁵¹

Urumović je 12. travnja od Poreznog ureda u Vinkovcima zatražio da mu stavi na raspolaganje 10.000.000 kuna za potrebe izbjeglica koje su iz Bosne stigli na područje kotara Županja. Odmah zatim Urumović je polovicu spomenute svote, odnosno 5.000.000 kuna, predao Josipu Matiću, kotarskom predstojniku iz Brčkog, kako bi se ta sredstva iskoristila za pomoć izbjeglicama iz tog kotara.⁵²

Glavar građanske uprave Urumović se 13. travnja već nalazio u Brodu na Savi. Toga dana on je uputio dopis Župskoj redarstvenoj oblasti u tom gradu u kojem je naveo da je ustanovio da se u mjesnim zatvorima nalazi veći broj uhićenih. Urumović je odredio da se oni razvrstaju, odnosno da se one, koje se može, pusti na slobodu, one kojima treba suditi odmah uputi pred sudove, dok je ostale trebalo odmah uputiti "u logor".⁵³ U dopisu nije navedeno na koji se logor misli, ali pretpostavljam da je Urumović mislio na logor u Jasenovcu. Urumović je 14. travnja i dalje bio u Brodu, gdje je poduzimao mjere za povlačenje prema zapadu. Tako je toga dana uputio dopis mjesnom Otpremnom zapovjedništvu, zatraživši od njega da mu 15. travnja na raspolaganje stavi jedan kamion s vozačem i jednim pomoćnikom. Kamion je navedenog dana trebao doći pred zgradu Velike župe Posavje, a zatim se njegov vozač trebao osobno javiti Urumoviću.⁵⁴ Također 14. travnja Urumović je svim državnim i samoupravnim uredima na području Broda na Savi uputio dopis u kojem je naveo:

Pošto se je fronta na iztoku približila Brodu, gdje će biti frontna linija te Brod biti izložen po svoj prilici još jačem neprijateljskom bombardiranju, to obnalazim za potrebno odrediti, da se svi državni i samoupravni uredi evakuiraju u Novu Gradišku. Glavari ureda imaju u roku od dva dana zaključno sa danom 17. travnja tu evakuaciju provesti u život. Postupak po ovoj evakuaciji izvršiti shodno razpisu Predsjedništva Vlade N.D.H. u Zagrebu od 4. XI. 1944. broj Taj. 206/1944. Podvozna sredstva će glavari [ureda] zatražiti od gradskog poglavarstva u Brodu, odnosno občinskog poglavarstva u Bos.[anskom] Brodu i Derventi, koja imaju ta podvozna sredstva rekvirirati i staviti na raspolaganje u ovu svrhu. Upravitelj redarstva u Brodu na Savi će ostaviti u Brodu svoju izpostavu sa najnužnijim osobljem. Oružničke postaje priključiti će se [u povlačenju] vojničkim postrojbama.⁵⁵

⁵¹ *Isto*, Broj: 12/1945.

⁵² *Isto*, Broj: 235/1945.

⁵³ *Isto*, Broj: 9/1945.

⁵⁴ *Isto*, Broj: 15/1945.

⁵⁵ *Isto*, Broj: 19/1945.

Partizani su Brod na Savi zauzeli 20. travnja.⁵⁶ Glavar građanske uprave Urumović se 21. travnja 1945. sa svojim uredom i osobljem nalazio u Ivanić-Gradu. Urumović je toga dana odredio da se njegovo osoblje evakuiru u Zagreb. U Zagreb je trebalo evakuirati i cjelokupnu pismohranu glavara građanske uprave za velike župe Vuka, Baranja, Posavje i Livac-Zapolje, kao i pismohranu Velike župe Posavje. Također je trebalo evakuirati i "činovničku menzu", koja je raspolagala određenim količinama hrane, tekstila i motornog goriva. Evakuaciju spomenutih pismohrana i zaliha činovničke menze iz Ivanić-Grada u Zagreb trebao je provesti Levin Eršeg, odjelni savjetnik Velike župe Posavje. On je sve spomenuto nakon evakuacije u Zagrebu trebao predati Urumoviću.⁵⁷ Prema drugim izvorima u Ivanić-Gradu je 21. travnja spaljena "cjelokupna arhiva" Velike župe Posavje, što je izvršilo tročlano povjerenstvo službenika te velike župe, o čemu je podneseno izvješće Urumoviću.⁵⁸ Kao što je prethodno navedeno, Urumović je odredio da se pismohrana Velike župe Posavje, koja je evakuirana iz Broda na Savi, prenese u Zagreb. Danas se u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu čuva arhivski fond spomenute velike župe.⁵⁹ Zato nije jasno kako je u Ivanić-Gradu mogla biti spaljena "cjelokupna arhiva" te velike župe, pa je vjerojatnije da je tada spaljen dio njezine dokumentacije.

Urumović je 1. svibnja 1945., nakon što je stigao u Zagreb, primio dopis Ureda ministra unutarnjih poslova NDH. U spomenutom dopisu proslijeđen je zahtjev glavara stožera Hrvatskih oružanih snaga od 28. travnja svim ministarstvima NDH da svoje službenike rođene od 1912. do 1928. bezuvjetno i odmah razriješe dotadašnje službe kako bi mogli biti upućeni na djelatnu službu u Hrvatske oružane snage. Odgovor na spomenuti dopis napisan je rukom i teško je čitljiv, ali se može iščitati da je iz osoblja glavara građanske uprave Urumovića na službu u oružane snage upućen jedan službenik.⁶⁰ Posljednji dokument glavara građanske uprave za velike župe Vuka, Baranja, Posavje i Livac-Zapolje na koji sam naišao nastao je 2. svibnja 1945. u Zagrebu. Riječ je dopisu koji je Urumović uputio Ministarstvu skrbi za postradale krajeve NDH, u kojem se moli pomoć za Paulu Šenberger iz Broda na Savi. U dopisu je navedeno:

⁵⁶ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945*, Druga knjiga, 595.

⁵⁷ HDA, Glavarstva građanske uprave NDH, Glavar građanske uprave Vuka-Baranja-Posavje u Vinkovcima, Broj: 67/1945.

⁵⁸ *Isto*, Broj: 69/1945.

⁵⁹ Za osnovne podatke o arhivskom fondu Velike župe Posavje koji se nalazi u HDA vidjeti: *Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske*, glavni urednik Josip Kolanović (Zagreb, 2006), 40.

⁶⁰ HDA, Glavarstva građanske uprave NDH, Glavar građanske uprave Vuka-Baranja-Posavje u Vinkovcima, Broj: 100/1945.

“Prigodom evakuacije grada Broda n/S dne 17. IV. 1945. evakuirana je i u predmetu navedena [Paula Šenberger] ali je putem nastradala jer su joj odnešene i pokradene sve stvari tako, da je ostala bez ikakvih sredstava za uzdržavanje. Preporuča se istu naslovu tom zamolbom, da Naslov istoj kao teško stradaloj izbjeglici pruži što izdašniju pomoć”.⁶¹

Završna razmatranja

U nepovoljnim vojnim okolnostima koje su nastupile u jesen 1944., predstavnici Njemačkog Reicha u NDH proveli su tijekom listopada 1944. evakuaciju pripadnika Njemačke narodne skupine iz Srijema i Slavonije na teritorij Njemačkog Reicha. Na temelju dostupnih podataka vidljivo je da su njemački predstavnici smatrali da bi i NDH trebala provesti evakuaciju hrvatskog stanovništva i dobara s tog područja, kojem se približila crta bojišnice. Očito su njemački predstavnici takvu hrvatsku evakuaciju smatrali svrsishodnom. Pretpostavljam da je to bilo utemeljeno na njemačkom mišljenju da je moguće da će Sovjeti i partizani nastaviti napredovati i da će zauzeti cijeli Srijem i Slavoniju, pa je zato bolje da se hrvatsko stanovništvo i sredstva važna za vođenje rata evakuiraju s tog područja. Vlasti NDH su krajem 1944. zaista i planirale, a dijelom i provele evakuaciju tog područja. Na temelju dostupnih podataka čini se da su tada prema Zagrebu uglavnom evakuirana razna dobra i sirovine. No, hrvatsko civilno stanovništvo do kraja 1944. i početkom 1945. nije masovno evakuirano s tog područja.

U međuvremenu su vlasti NDH u Zagrebu krajem 1944. razradile mjere povlačenja, odnosno evakuacije svojih vlasti s pojedinih ugroženih dijelova državnog teritorija. Te mjere su, među ostalim, predviđale da se državnim službenicima koji će napustiti ugrožena područja trebaju unaprijed isplatiti plaće. Razrađeno je i kako s ugroženih područja treba evakuirati važnu imovinu i dobra, kao i druge vrijednosti. Također je određeno kako će državni službenici i drugi koji napuste određena ugrožena područja biti zbrinuti u krajevima koji su i dalje bili pod nadzorom vlasti NDH.

Kada je u travnju 1945. zbog općih vojnih okolnosti došlo do konačnog povlačenja njemačke vojske iz Srijema i Slavonije, to je značilo da će to područje morati napustiti i vlasti i oružane snage NDH. Evakuacija, odnosno povlačenje vršilo se u smjeru zapada, odnosno prema sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Ona je izvršena u skladu sa smjernicama koje su vlasti u Zagrebu donijele krajem 1944. No, zbog brzine povlačenja upitno je koliko je ta evakuacija mogla biti uspješna, posebno kada je riječ o evakuiranju materijalnih dobara. Isto tako treba spomenuti da smjernice za evakuaciju pojedinih dijelova teritorija koje su vlasti NDH donijele krajem 1944. nisu predviđale da se cjelo-

⁶¹ Isto, Broj: 102/1945.

kupno stanovništvo prisiljava da napusti određeno ugroženo područje. Kada je riječ o povlačenju državnih službenika s ugroženih područja u tim smjernicama korištena je, rekao bih, ne sasvim jasna formulacija, da se povlače oni službenici “koji dobrovoljno žele i koji su potrebni”, iz čega proizlazi da vlasti NDH ni od svih svojih službenika nisu zahtijevale da obavezno napuste ugrožena područja. No, kada je u travnju 1945. započela užurbana evakuacija dijelova Srijema i Slavonije, nadležne vlasti NDH ipak su odredile da se s tog područja evakuiraju muški civili od 16 do 60 godina starosti, na koje se očito računalo kao na vojne obveznike, a i pojedinim drugim skupinama civila, primjerice obiteljima radnika tvornice “Bata” u Borovu, preporučivano je da krenu u evakuaciju. Nažalost, ne raspolažem podacima u kojoj je mjeri provedena evakuacija vojnih obveznika, odnosno u kojoj su mjeri hrvatski civili u travnju 1945. napustili Srijem i Slavoniju pod eventualnom prisilom vlasti NDH, a uolikoj mjeri dobrovoljno.

Summary

MEASURES AND PLANS OF THE AUTHORITIES OF THE INDEPENDENT STATE OF CROATIA FOR EVACUATION OF SLAVONIA AND SRIJEM

(AUTUMN 1944 – SPRING 1945)

In this paper the author presents how the authorities of the Independent State of Croatia (*Nezavisna Država Hrvatska, NDH*) prepared and conducted the evacuation of Slavonia and parts of Srijem (Sirmium) during the last months of the World War II. During the autumn of 1944 Soviet Red Army and Tito's Partisans captured Belgrade and eastern Srijem. With such turn of events northeastern borders of NDH came in the vicinity of the Eastern front. Because of such negative development representatives of German Reich decided to evacuate ethnic Germans from Srijem and Slavonia to Reich. Possible Soviet and Partisan invasion of northeastern parts of NDH forced its authorities to plan and partly conduct evacuation of these areas. Evacuation plans included the evacuation of civilian population as well as goods toward the central Croatia. But during late 1944 and early 1945 German army and Croatian Armed Forces managed to halt the further advance of Partisan forces and retained control of parts of Sirmium and Slavonia into the early 1945. Because of the withdrawal of German army in spring of 1945, accompanied by the offensive of Tito's army, NDH authorities were finally forced to conduct complete evacuation of Srijem and Slavonia during the April of 1945, withdrawing toward west and the Croatian capital Zagreb. In early May of 1945 NDH authorities, armed forces and large number of Croatian civilians began the withdrawal toward the Western allies, abandoning Zagreb and moving through Slovenian lands toward present day Austria. The article also presents general guidelines of NDH authorities prepared during late 1944 that covered the problem of evacuation of its authorities, population and goods from the parts of its territory that were in danger of falling into the hands of Partisans and other enemies. Evacuation of Srijem and Slavonia in April of 1945 was partly conducted along these guidelines. NDH government also made plans for withdrawal of its leadership, army and parts of civilian population to German Reich, in case that Croatia had to be completely abandoned. But this was never carried out, because German Reich capitulated in May of 1945 and could no longer offer a safe haven for representatives of NDH.

Key words: Independent State of Croatia, Slavonia, Srijem (Sirmium), Great county of Baranja, Great county of Livac-Zapolje, Great county of Posavje, Great county of Vuka, Head of the civilian administration for counties Vuka, Baranja, Posavje and Livac-Zapolje, Headquarters of the group of armed forces "East" (Headquarters of the operational area "East"), Headquarters of the IV. Croatian corps